

ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΦΟΥΓΚΑ ΤΟΥ THOMAS BERNHARD¹

«Οι Γερμανοί δεν έχουν καθόλου αίσθηση της μουσικότητας»

Christine Lecerf-Heliot

«Η ΑΥΣΤΡΙΑ δεν θα υπήρχε, ακόμη και δυτικά της Ευρώπης, χωρίς τον Thomas Bernhard», δήλωσε ο Heiner Müller με αφορμή το θάνατο του συγγραφέα στα 1989. Ο Thomas Bernhard και το έργο του παραμένουν σήμερα άρρηκτα συνδεδεμένα με την Αυστρία, μια χώρα, ωστόσο, που εκείνος αποκήρυξε με ποικίλους τρόπους. «Βρισκόμαστε στο φρικτότερο έδαφος ολόκληρης της ιστορίας». «Είμαστε Αυστριακοί, είμαστε απαθείς... Δεν έχουμε να πούμε τίποτε εκτός από το ότι είμαστε αξιολύπητοι», δήλωσε εν είδει ευχαριστίας για τη χορήγηση του εθνικού βραβείου λογοτεχνίας. Και εν είδει λογοτεχνικής υπόμνησης ή αντί διαθήκης: «Η Αυστρία είναι το πορνείο της Ευρώπης», «ένα μεγάλο αίσχος», «ένας βρομερός και θανάσιμος κοπρώνας», «ένας μεγάλος βορβορότοπος» όπου παχαίνουν «κρατικά φαιοχίτωνα γουρουόνια», «τίποτε από όσα μπόρεσα να γράψω δεν πρέπει να παιχθεί, να τυπωθεί εντός των συνόρων του αυστριακού κράτους».

Αυτές οι σκληρές ύβρεις και μόνο θα αρκούσαν για να χαρακτηριστεί ο Thomas Bernhard αυστριακός συγγραφέας: πρόκειται για στάση αδιανόητη στη Γερμανία, όπου αυτή η μορφή της ριζοσπαστικής δυσφήμισης εκφράστηκε εν μέρει μόνο από τη γραφίδα του Hölderlin ή του Heine, λόγου χάριν. Αυτού του είδους η ρητορική ανυπακοής προς το κράτος συνδέεται με την αυστριακή παράδοση εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα. Από τον Franz Grillparzer ως τον Peter Handke και την Elfriede Jelinek, περνώντας από τον Hermann Broch, τον Robert Musil ή τον Karl Kraus, οι αυστριακοί συγγραφείς τονίζουν την αφοσίωσή τους στη χώρα μέσω της διακηρυγμένης αδιαφορίας, της περιφρονητικής ειρωνείας ή του εμπαθούς διασυρμού. Παρόμοιες αποκηρύξεις εξηγούνται με την περιθωριακή θέση που κατέχει ο διανοούμενος και ο καλλιτέχνης σε μια κοινωνία που εναβρύνεται, ακόμη και σήμερα, να απορρυθμίζει την κίνηση των ιδεών: «μια απατηλή πρόσοψη πίσω από την οποία το πνεύμα (ή το δημιουργικό άτομο) πρέπει υποχρεωτικά να μαραθεί, να εξαφανιστεί και να αργοπεθάνει». Ο Thomas Bernhard έμαθε λοιπόν να κάνει αντίσταση, μόνος και από απόσταση: για την ανατίναξη μιας γέφυρας, τον είχε διδάξει ο παππούς του, αρχεί μια πο-

σότητα δυναμίτη μεγέθους οικογενειακής βίβλου. Πρέπει απλώς να προσέξεις στην εξ αποστάσεως πυροδότηση ώστε να μην ανατιναχθείς μαζί με τη γέφυρα. Επίθεση όχι τόσο στην ίδια την εξουσία όσο στις δομές και δι' αυτού του τρόπου απογύμνωση των θρησκευτικών, πολιτικών, πνευματικών και καλλιτεχνικών μορφών άσκησης της: αυτός ήταν ο αγώνας του για να διώξει τη σκόνη από αυτό το «παλαιό καθολικο-εθνικοσοσιαλιστικό μουσείο τέχνης».

Η επίθεση εναντίον μιας εξουσίας και όσων την ασκούν δεν σημαίνει ωστόσο απάρνηση της χώρας και των ανθρώπων που αναγκαστικά την υφίστανται: «Αγαπώ την Αυστρία. Δεν μπορεί κανείς να το αρνηθεί. Μόνο που η δομή του Κράτους και της Εκκλησίας είναι τόσο αποκρουστική που δεν μπορεί παρα να τη μισείς». Ακριβώς στα στενά περιθώρια αυτών των λεπτών διακρίσεων, εν προκειμένω σημασιολογικών, αλλού φωνητικών, σε αυτές τις καταστατικές αποκλίσεις της λογικής, ο Thomas Bernhard συνθέτει τη μικρή σο-

βαρή μουσική του, την τέχνη της φιλοσοφικής του φούγκας. «Είμαι μουσικός άνθρωπος». «Δεν μπορεί κανείς να καταλάβει όσα γράφω αν δεν βάλει καλά στο μυαλό του ότι αυτό που μετράει πάνω από όλα είναι η μουσική συνάρτηση και ότι όσα διηγούμαι έρχονται σε δεύτερη μοίρα». Αυτή τη μουσική ο Thomas Bernhard την έγραψε πρωτίστως για τον εαυτό του, μέσα σε ένα έργο που ποτέ δεν έπαψε να είναι αυτοβιογραφικό: «Ο καθένας δεν ενδιαφέρεται παρά για τον εαυτό του». Τη συνέθεσε ωστόσο ξεκινώντας από στοιχεία μιας προσωπικής και συλλογικής ιστορίας που ο ίδιος την ονόμασε «το σύμπλεγμα της καταγωγής του». Μια επικράτεια που δεν είναι ούτε το έδαφος ούτε η πατρίδα, αλλά το αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης διαπλοκής πολλαπλών γεωλογικών, κλιματολογικών, γεωγραφικών, ιστορικών, κοινωνικών, πολιτισμι-

κών δεδομένων... «Το προαλπικό κλίμα δημιουργεί διαρκώς ανθρώπους εξοργιστικούς, εκνευριστικούς... Η γενέθλια πόλη μου είναι αυτή η θανατερή γη, αρχιεπισκοπική λόγω της αρχιτεκτονικής, αποβλακωτική λόγω του εθνικοσοσιαλισμού και του καθολικισμού... Τα πάντα μέσα μου σχετίζονται με αυτή την πόλη και αυτό το τοπίο... ό,τι και αν κάνω και ό,τι και αν σκέπτομαι. Τα πάντα μέσα μου είναι υποδουλωμένα σε αυτή την πόλη, την καταγωγή μου», διαβάζουμε στο πρώτο του αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα. Στη διάρκεια μιας συνέντευξης, διευκρινίζει: «Μη λησμονείτε το βάρος της ιστορίας. Το παρελθόν της αψβουργιανής αυτοκρατορίας είναι ενσωματωμένο στη σάρκα μας. Σε μένα είναι ίσως πιο ορατό από ό,τι στους άλλους. Αυτό εκδηλώνεται με τη μορφή ενός πραγματικού έρωτος-μίσους για την Αυστρία που αποτελεί τελικά το κλειδί των

όσον γράφω». Τον τόπο της καταγωγής του ο Thomas Bernhard τον μετέτρεψε σε ένα νοητικό και ψυχικό τοπίο που αναδύεται στον αέρα, ακούγεται στα λόγια και εγγράφεται στις σκέψεις των χαρακτήρων του: «Τα κείμενά μου δεν μιλούν παρά για εσωτερικά τοπία». Από εκεί, και από πουθενά αλλού, από αυτό το «τοπίο της παιδικότητας» αντλεί την έμπνευσή του: «Μεθώ με το επάγγελμα και με την πνευματική κληρονομιά (παράγωγη αυτού του επαγγέλματος), με την παράδοση και τη συνείδηση. Στοχάζομαι μέσα στην παράδοση». Γιατί, παρά τα φαινόμενα, ο Thomas Bernhard είναι αυστριακός όχι μόνο λόγω καταγωγής, αλλά και λόγω παράδοσης. Δεν είναι ούτε επιλογή ούτε διεκδίκηση, «είναι προφανές, εφόσον είμαι αυστριακός, δεν τίθεται ζήτημα να το πιστέψει κανείς ή όχι». Είναι υπόθεση του αυτιού, αυτό ακούγεται στον τρόπο ομιλίας που είναι επίσης τρόπος διαφορετικής γραφής και σκέψης. «Σκεφθείτε την προφορά, τη μουσική της γλώσσας. Διακρίνετε ήδη μια βασική διαφορά. Ο τρόπος γραφής μου θα ήταν αδιανόητος σε ένα συγγραφέα γερμανικής καταγωγής... Οι Γερμανοί δεν έχουν καθόλου αίσθηση της μουσικότητας». Εδώ πάλι, τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα από όσο φαίνονται. Τα γερμανικά δεν δείχνουν τόσο τη γλώσσα ενός λαού όσο τον τρόπο άσκησης και έκφρασης μιας εξουσίας. Τα γερμανικά είναι για τους Αυστριακούς η επίσημη γλώσσα των δημοσίων λειτουργιών, η γλώσσα της εξουσίας του γραπτού επί της τρέχουσας και ομιλούμενης γλώσσας. Εδώ εντοπίζεται η δυσκολία πολλών αυστριακών συγγραφέων να κατοικήσουν τη γλώσσα τους: «τα γερμανικά είναι μια γλώσσα κολλαριστή, αδέξια, τελικά φορτική. Γλώσσα που σκοτώνει ό,τι είναι ανάλαφρο και θεσπέσιο. Μπορούμε απλώς να την εξαχνώσουμε σε ένα ρυθμό, για να της δώσουμε κάποια μουσικότητα». Από εδώ επίσης απορρέει η ισχυρή

προδιάθεσή τους στην υποψία, στην αμφιβολία ως προς τη δυνατότητα να φθάσει κανείς στην αλήθεια και στην πραγματικότητα, μέσω της γλώσσας: «Η γλώσσα είναι άχρηστη όταν πρόκειται να πει κανείς την αλήθεια, αναπαράγει απλώς μια φαλκιδευμένη αυθεντικότητα, τα πράγματα φρικτα παραμορφωμένα... οι λέξεις μεταβάλλουν τη σύνολη αλήθεια σε ψεύδος πάνω στη σελίδα». Η εξάχνωση της γλώσσας του νοήματος σε μια μουσική των ήχων που αποτελεί ταυτόχρονα μια ποιητική της σκέψης είναι αναμφίβολα το πιο αυστριακό και το λιγότερο γερμανικό στοιχείο στη γραφή του Thomas Bernhard. Είναι αυτό που τον προσδένει στενότερα σε μια αυστριακή παράδοση, λογοτεχνική και φιλοσοφική συνάμα, στις οποίας την αναζωογόνηση συμβάλλει: στο λογοτεχνικό επίπεδο, πρόκειται για αυτή την αξιοθέτηση της φωνής, της ομιλίας, σε

μια λογοτεχνία που τη χειρίζονται ως «ακουστική» (θα έπρεπε μεταξὺ άλλων να αναφέρουμε την επιχείρηση της διαλεκτολογικής αποκατάστασης που ανέλαβαν στον 19ο αιώνα οι Raimund και Nestroy, την προσφυγή του Karl Kraus, πιο πρόσφατα, στο «ακουστικό παράθεμα», τη θεωρία των «ακουστικών προσωπειών» του Elias Canetti ή τη συγκεκριμένη ποίηση [poésie concrète] της Ομάδας της Βιέννης). Στο φιλοσοφικό επίπεδο, πρόκειται για την απόρριψη του γερμανικού ιδεαλισμού, τη βούληση να δηλωθεί η αδυνατότητα της μεταφυσικής και την απορία της δογματικής σκέψης με την υιοθέτηση, μεταξὺ άλλων, μιας κριτικής και αναλυτικής θέσης έναντι της γλώσσας (θα έπρεπε να αναφέρουμε εδώ τον Bolzano, τον Ernst Mach, τον Fritz Mauthner ή βέβαια τον Ludwig Wittgenstein): «Ναι, εφθανε μέχρι του σημείου να λέει ότι οι λέξεις δεν υπήρχαν παρά για να καταστρέφουν τη σκέψη. Θα το κατόρθωναν μια μέρα εκατό τοις εκατό... έλεγε ο Konrad». Γιατί, ο Thomas Bernhard διηγείται τελικά

πάντα την ίδια ιστορία, την τραγική και συνάμα κωμική ιστορία πλασμάτων που παρπατούν στην τρέλα και στο θάνατο λόγω της πολλής σκέψης. Αυτά τα πρόσωπα που έχουν εκουσίως αποσυρθεί από τους ανθρώπους και τον κόσμο, γίνονται φυλακισμένοι στα δεσμοτήρια μιας ολοκληρωτικής σκέψης που, αποσκοπώντας στην αλήθεια, προκαλεί τον εκμηδενισμό τους. Αυτή η ιστορία δεν μας περιγράφεται ποτέ, μας μεταφέρεται πάντοτε, ειπωμένη από έναν αφηγητή. Η φωνή αυτή πλαστοουργεί τη μουσική της έκφραση, αλλάζει τόνο και ύψος ανάλογα με το πώς ταυτίζεται με την τύχη αυτών των μονομανών, την εξιγεί ή αντίθετα αποστασιοποιείται από αυτή. Η φωνή αυτή απαγγέλλει ένα σκοτεινό κατάστιχο με μακρές και διαρκώς εγκιβωτισμένες φράσεις που αναστέλλεται απότομα, διακοπτόμενο ωμά από γκροτέσκους ή υπερβολικούς ισχυρι-

σμούς, για να ξαναρχίσει απρόσκοπτα τη μελοποιία της. Ενίοτε, αφήνει αδιόρατα να διαφύγει μια καθαρή αγαλλίαση, στιγμές μοναδικές, όπου η σκέψη σταματά «στην αποφασιστική στιγμή», όπου εγγίζει το μοιραίο της όριο χωρίς ωστόσο να το υπερβαίνει: «Αυτό γίνεται μόνον όταν συνειδητοποιούμε, κάθε φορά, πως το όλον και η τελειότητα δεν υπάρχουν, πως έχουμε τη δυνατότητα να συνεχίζουμε να ζούμε». Αυτή η φιλοσοφία δεν είναι μια απλή κατάσταση της σκέψης, μετέχει εξίσου σε μια αισθητική που αποτελεί επίσης μια ηθική. Είναι μια φιλοσοφία της ζωής: «Αληθινά δεν αγαπάμε παρα τα βιβλία που δεν διαμορφώνουν ένα όλον, που είναι χασομιά, που είναι αδύναμα. Το ίδιο ισχύει για τα πάντα, είπε ο Reger: έτσι, προσηλωνόμαστε ιδιαίτερα σε ένα πλάσμα μόνο και μόνο γιατί είναι αδύναμο και ελλιπές, γιατί είναι χασομιά και ατελές».

Επειδή δεν υπάρχει δυνατή φυγή έξω από τον κόσμο προς το σύμπαν της σκέψης, επειδή δεν υπάρχει δυνατή αναδίπλωση, ούτε στο εγώ ούτε στη γλώσσα, η λογοτεχνία, έτσι όπως την αντιμετωπίζει ο Thomas Bernhard, δεν είναι ουτοπία. Είναι άσκηση αντίστασης, αντοχής στην απόγνωση που, κατά την αντίληψή του, πρέπει σήμερα να υπερβεί σε ένταση την αδυναμία την απεσταγμένη με την ανάγνωση του Schopenhauer, του Nietzsche, του Kleist, του Hölderlin, του Dostoïevski, αλλά και του Montaigne, του Diderot ή του Pascal: «... ε λοιπόν, όσα προέβλεψαν και προφήτεψαν στον κόσμο και στην ανθρωπότητα, σχετικά με τη φρίκη και την παρακμή, δεν είναι τίποτε σε σύγκριση με την τωρινή κατάσταση... είπε ο Reger». Μια παρόμοια λογοτεχνία δεν έχει όντως καμιά σχέση με αυτούς τους Γερμανούς που δεν έχουν «ρυθμό», όπως ο Heidegger, «ένας φιλισταίος προγαστορας, παραδειγματικός τύπος ανθρώπου που τρώει ανενδοίαστα τους καρπούς που άλλοι καλλιέργησαν» ή ο Μπετόβεν: «Όταν προσέχουμε τη μουσική του Μπετόβεν, ακούμε περισσότερο από το πανδαιμόνιο ή τη μουσική, στο εμβατήριο που το κανοναρχούν υπόκωφα οι νότες, το Κράτος, είπε ο Reger». Γερμανοί, εννοούνται εδώ οι κρατικοί καλλιτέχνες: «Πρόκειται για ανθρώπους που συμβιβάζονται πάντοτε με το Κράτος και με τους ισχυρούς, κάθονται εκ δεξιών ή εξ αριστερών τους. Αυτός είναι κατεξοχήν ο τύπος του γερμανού συγγραφέα». Όλοι αυτοί οι «αποκαλούμενοι παλαιοί δάσκαλοι υπηρέτησαν απλυστατα το Κράτος ή υπηρέτησαν την Εκκλησία, που καταλήγει να είναι ένα και το αυτό, δεν παύει να λέει ο Reger». Πρόκειται για μια λογοτεχνία πνευμάτων μελομανών, μονα-

χικών και ανθιστάμενων, που εναβρύνονται να «μιλούν για την αδυναμία να πεις την αλήθεια και/ή την ανικανότητα να υπερβείς την ύπαρξη». Η λογοτεχνία, κατά τον Thomas Bernhard, είναι μια λογοτεχνία για μελομανή πνεύματα, αυτές τις «ερευνητικές κεφαλές» που, όπως «Ο πάνθηρας» του Ρίλκε, το αγαπημένο ποίημα του Bernhard, ατενίζοντας διαρκώς μέσα από τα κάγκελα του κλουβιού του, έχει την εντύπωση πως αυτά τελικά δεν υπάρχουν. Μια λογοτεχνία για εκείνους που θέλουν να μάθουν να χάνονται στο δάσος των φράσεων και στα βράθρα του νοήματος, να αγαπούν την τέχνη για τη «θετική ανικανότητά» της, για τις αναπάντητες «φιλοσοφικομουσικές» ερωτήσεις της και κυρίως να μη χειροκροτούν, να μην υποκλίνονται: «Η πραγματική ευφύια δεν γνωρίζει το θαυμασμό... Η κατάσταση θαυμασμού είναι μια κατάσταση αδυναμίας του πνεύματος». Ίσως με αυτή την αποποίηση, με αυτή την κατηγορηματική άρνηση της λατρείας της τέχνης και του δημιουργού, ο Thomas

Bernhard αποχαίρετα οριστικά ένα συγκεκριμένο γερμανικό πνεύμα.²

Μετάφραση από τα γαλλικά:
Λίζυ Τσιριμώκου
Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης
Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 27, Ιούνιος 1996.
2. Έργα του Tomas Bernhard που έχουν κυκλοφορήσει στα ελληνικά: Από τις εκδόσεις Εξάντας *Ξύλευση* (1996), *Αυτοβιογραφία* (1995), *Παλιοί Δάσκαλοι* (1994), όλα σε μετάφραση Β. Τομανά. Από τις εκδόσεις Εστία *Μπετόν* (1996) σε μετάφραση Αλ. Ίσαρη και *Ο ανιψιός του Βιτγκενστάιν: μία φίλια* (1989) σε μετάφραση Δ. Βάρσου και από τις εκδόσεις Άγρωστis *Το ασβεστοκάμινο* (1992) σε μετάφραση Ιάκωβου Κοπερτί. (Σ.τ.Επ.)